

«TASDIQLANGAN»
O‘zbekiston Respublikasi
Moliya vazirligi
Vazirning o‘rinbosari
E.F.Gadoyev
26.07.1998 y.
17-07/86-son

MOLIYAVIY HISOBOTNI TAYYORLASH VA TAQDIM ETISH UCHUN

KONSEPTUAL ASOS

**[O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998 yil
14 avgustda 475-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan]**

Konseptual asoslarning maqsadi va maqomi

1. Ushbu konseptual asos O‘zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi [Qonuni](#) asosida ishlab chiqilgan va foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish asosini tashkil etuvchi tushunchalarni belgilab beradi.

Mazkur konsepsiyaning maqsadi quyidagilarga yordam berishdan iborat:

1.1. Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini tartibga soluvchi davlat organi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga — buxgalteriya hisobi milliy standartlarini (keyingi o‘rinlarda BHMS) rivojlantirish va ularni qayta ko‘rib chiqishda;

1.2. Moliyaviy hisobotni tayyorlovchi shaxslarga — BHMS dan foydalanishda;

1.3. Auditorlarga — moliyaviy hisobotlarni BHMS mos kelishi bo‘yicha xulosalarni tayyorlashda;

1.4. Moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarga — moliyaviy hisobotdagi ma’lumotlarni tahlil qilishda.

2. Konseptual asos BHMS hisoblanmaydi va uning ta’riflari biron-bir nizoli masalani baholash yoki tushuntirish uchun

ishlatilmaydi. Mazkur konseptual asosdagi mavjud qoidalar buxgalteriya hisobining alohida bir standartini rad etmaydi.

3. Ayrim hollarda, agar konseptual asos va BHMS o'rtasida ziddiyatlar mavjud bo'lsa, BHMSning talablari konseptual asos talablaridan ustun keladi, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi BHMSni ishlab chiqishda mazkur konseptual asosni qo'llaydi va ana shu ziddiyatlarni bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'radi.

4. Konseptual asos buxgalteriya hisobi standartlarining amaliy faoliyatini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Konseptual asoslarning amal qilish sohasi

5. Quyidagilar mazkur konseptual asoslarning asosiy jihatlaridir:

- 5.1. Moliyaviy hisobotning maqsadi;
- 5.2. Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot prinsiplari;
- 5.3. Moliyaviy hisobotlarning elementlarini ta'riflash, tan olish va o'lchash.

6. Konseptual asos moliyaviy hisobotga, shu jumladan konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobotga aloqadordir. Moliyaviy hisobot keng doiradagi foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan talabini qanoatlantirish uchun tuziladi va davriy ravishda taqdim etiladi. Ko'pchilik foydalanuvchilar uchun moliyaviy axborotning asosiy manbasi moliyaviy hisobot hisoblanadi. Ayrim foydalanuvchilar, tegishli vakolatlar bo'lganda, moliyaviy hisobotda mavjud bo'lgan axborotga qo'shimcha axborotni talab qilishlari mumkin.

7. Moliyaviy hisobotlar moliyaviy hisobotning tarkibiy qismi hisoblanadi va BHMS bilan belgilanadi. Moliyaviy hisobot ana shu hisobotlarga asoslangan yoki ular bilan bog'liq bo'lgan izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday axborot sanoat va jug'rofiy hududlarning faoliyat turlari to'g'risidagi moliyaviy axborotni aks ettirishi va narxlar

o'zgarishining moliyaviy natijalarga ta'sirini tushuntirib berishi kerak.

8. Barcha xo'jalik yurituvchi sub'yektlar** moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etishda konseptual asosga amal qiladilar.

* «Sub'yekt» atamasi «Buxgālteriya hisobi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 6-moddasida ta'riflangan.

Moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar va ularning axborotga bo'lgan talabi

9. Moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar qatoriga haqiqiy va bo'lg'usi investorlar, kreditorlar, mahsulot yetkazib beruvchilar, xaridorlar, xodimlar, shuningdek hukumat muassasalari, vazirliklar, idoralar, jamoatchilik va boshqa manfaatdor foydalanuvchilar kiradi. Moliyaviy hisobot axborotiga bo'lgan talab quyidagilarda vujudga keladi:

9.1. Investorlarda taqdim etilgan investisiyalar bilan bog'liq xatarlar munosabati bilan. Aksiyadorlar ham xo'jalik sub'yektining dividendlarni to'lash qobiliyatini baholashga imkon beradigan va aksiyalarni sotib olish, saqlash yoki sotish kerakligini aniqlashga yordam beradigan axborotdan manfaatdordirlar;

9.2. Kreditlari va foizlari o'z vaqtida to'lanishini aniqlashga imkon beradigan axborotdan manfaatdor kreditorlarda;

9.3. Summalari o'z vaqtida to'lanishini aniqlashga imkon beradigan axborotdan manfaatdor bo'lgan mahsulot yetkazib beruvchilar va boshqa savdo kreditorlarida;

9.4. Xo'jalik yurituvchi sub'yektning uzluksiz faoliyati to'g'risidagi axborotdan manfaatdor bo'lgan xaridorlarda, ayniqsa ular uzoq muddatli bitimga ega bo'lsalar yoki mazkur xo'jalik yurituvchi sub'yektga bog'liq bo'lsalar;

9.5. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning faoliyati barqarorligi va rentabelligi to'g'risidagi axborotdan manfaatdor bo'lgan xodimlarda. Ular ham xo'jalik yurituvchi sub'yektning o'z ish haqlarini, pensiyalarini va keyinchalik ham yollash bo'yicha

ishlash imkoniyatlarini ta'minlash qobiliyatiga baho berish imkonini yaratadigan axborotdan manfaatdordirlar;

9.6. Resurslarning taqsimlanishi va binobarin, sub'yektlarning faoliyati to'g'risidagi axborotdan manfaatdor bo'lgan davlat boshqaruvi organlarida. Ularga ham xo'jalik yurituvchi sub'yektning faoliyatini tartibga solib turish, soliqqa tortish siyosatini belgilash uchun va milliy daromadni hamda boshqa statistik ma'lumotlarni aniqlash uchun asos sifatida axborot kerak;

9. 7. Jamoatchilikda ham, chunki xo'jalik yurituvchi sub'yektlar mahalliy iqtisodiyotga ko'pgina usullar bilan, shu jumladan aholini ish bilan ta'minlash va mahalliy mahsulot yetkazib beruvchilarni qo'llab-quvvatlash bilan katta hissa qo'shishi mumkin. Moliyaviy hisobot jamoatchilikni taraqqiyot yo'nalishlari va xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning farovonligini yaxshilashda erishilgan so'nggi yutuqlar to'g'risidagi axborot bilan ta'minlab, ularga yordam beradi.

10. Xo'jalik yurituvchi sub'yektning rahbari moliyaviy hisobotning tuzilishi va taqdim etilishi uchun javobgardir. Rahbar o'z talablarini qanoatlantirish maqsadida qo'shimcha axborotning shakli va mazmunini belgilash huquqiga egadir. Biroq bunday qo'shimcha axborot shakllarini muhokama qilish mazkur konseptual asos doirasidan tashqariga chiqadi.

Moliyaviy hisobotning maqsadi

11. Moliyaviy hisobotning maqsadi buxgalteriya hisobi sub'yektining hisobot sanasidagi moliyaviy holati, hisobot davridagi uning faoliyatini moliyaviy natijasi va pul mablag'larining harakati to'g'risidagi axborotni taqdim etish hisoblanadi. Biroq moliyaviy hisobot iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun foydalanuvchilarga zarur bo'lgan barcha axborotni o'z ichiga olmaydi, chunki hisobot asosan avvalgi voqealarning natijalarini aks ettiradi.

12. Moliyaviy hisobot quyidagilar uchun ham axborotni o'zida mujassam etgan:

12.1. Investisiya qarorlarini va kreditlar berish bo'yicha qarorlarni qabul qilish;

12.2. Xo'jalik yurituvchi sub'yektning kelgusi pul oqimini baholash;

12.3. Xo'jalik yurituvchi sub'yektga ishonib topshirilgan resurslar munosabati bilan uning resurslarini, majburiyatlarini baholash;

12.4. Rahbar organlarning ishini baholash.

Xo'jalik yurituvchi sub'yektning faoliyati, moliyaviy holati va moliyaviy holati o'zgarishlar

13. Moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar qabul qiladigan iqtisodiy qarorlar xo'jalik yurituvchi sub'yektning pul mablag'larini ko'paytirish, ularning ko'payish vaqtini hisob-kitob qilish va natijaga erishishga umid qilishdagi qobiliyatini baholashni talab qiladi. Bunday qobiliyat pirovard natijada masalan, xo'jalik yurituvchi sub'yekt o'z xodimlari va mahsulot yetkazib beruvchilariga haq to'lay olishi, foizlarni to'lab turishi, kreditlar qoplashi va daromadni (foydani) taqsimlay olishi mumkinligini aniqlaydi.

Agar foydalanuvchilar xo'jalik yurituvchi sub'yektning faoliyatini moliyaviy holatini va moliyaviy holatdagi o'zgarishlarni aks ettiradigan axborot bilan ta'minlansa, ular pul mablag'larini ko'paytirish qobiliyatini yaxshiroq baholashlari mumkin.

14. Xo'jalik yurituvchi sub'yekt nazorat qilib turadigan iqtisodiy resurslar, uning moliyaviy tuzilmasi, likvidligi, to'lovga qobiliyati, ishlayotgan muhit o'zgarishlariga munosabat bildirish olishi uning moliyaviy holatiga ta'sir o'tkazadi. Xo'jalik yurituvchi sub'yekt nazorat qilib turadigan iqtisodiy resurslar haqidagi va uning ana shu resurslarni qayta ishlash qobiliyati to'g'risidagi axborotlar xo'jalik yurituvchi sub'yektning kelgusida

pul mablag'larini va ularning ekvivalentini ko'paytirish imkoniyatini prognozlash uchun zarurdir. Moliyaviy holat haqidagi axborot kelgusida kreditlarga bo'lgan talabni aniqlash uchun, shuningdek kelgusidagi daromadlar va pul oqimlarini xo'jalik yurituvchi sub'yektning aksiyalariga (payiga) ega bo'lganlar o'rtasida taqsimlashda, xo'jalik yurituvchi sub'yekt keyinchalik o'zining moliyaviy holatini qanchalik muvaffaqiyat bilan yaxshilay olishini aniqlash uchun ham zarurdir. Likvidlik va to'lovga qobiliyat haqidagi axborot xo'jalik yurituvchi sub'yektning moliyaviy majburiyatlarini o'z vaqtida to'lay olishini aniqlash uchun zarur. Likvidlik yaqin kelajakda ana shu davr ichidagi moliyaviy majburiyatlarni to'lash uchun pul mablag'lari mavjudligini anglatadi. To'lov qobiliyati moliyaviy majburiyatlarni o'z vaqtida to'lash uchun pul mablag'lari mavjudligini anglatadi.

15. Xo'jalik yurituvchi sub'yektning faoliyat ko'rsatkichlari, ayniqsa uning rentabelligi to'g'risidagi axborot iqtisodiy resurslardagi potensial o'zgarishlarni baholash uchun talab etiladi. Bunday axborot kelgusida nazoratni amalga oshirishga imkon beradi. Shuningdek xo'jalik yurituvchi sub'yektning faoliyatidagi o'zgarishlar haqidagi muhim axborot hisoblanadi.

Faoliyat haqidagi axborot xo'jalik yurituvchi sub'yektning mavjud resurslar bazasidan pul mablag'lari to'play olishini prognozlash uchun zarurdir, bu esa korxona qo'shimcha resurslarni jalb qilishi mumkin bo'lgan samaradorlikka baho berishni shakllantirishda muhimdir.

16. Pul oqimlari haqidagi axborot xo'jalik yurituvchi sub'yektning pul mablag'larini jalb qilish qobiliyatiga baho berish uchun zarurdir, bu esa foydalanuvchilarga har xil xo'jalik yurituvchi sub'yektlarining pul oqimlarini baholash va taqqoslash uchun yangi usullar ishlab chiqishga imkon beradi.

17. Moliyaviy hisobotlar o'zaro bir-biri bilan bog'langandir, chunki ular xo'jalik faoliyatiga doir bir xil holatlarning har xil jihatlarini aks ettiradi. Har bir hisobot turli xil axborotlarni taqdim etadi, bitta maqsadga xizmat qilmaydi va foydalanuvchilarning

muayyan talablarini aniqlash uchun zarur bo'lgan butun axborotni bermaydi. Masalan, moliyaviy-xo'jalik faoliyatning natijalari to'g'risidagi hisobot, agar undan buxgalteriya balansi va pul oqimlari haqidagi hisobot bilan uyg'unlikda foydalanilmasa, faoliyatning butun manzarasini aks ettirmaydi.

Izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlar

18. Moliyaviy hisobot qo'shimcha axborotni — izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlarni (tushuntirish xati ko'rinishida) ham o'z ichiga oladi. Izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlar jadvallar ko'rinishida ham, boshqacha shaklida ham taqdim etilishi mumkin.

Prinsiplar

Hisoblash

19. Daromadlar va xarajatlar buxgalteriya hisobida tan olinadi va moliyaviy hisobotlarda ularni kelib tushishi yoki yuzaga kelishiga qarab (balki pul mablag'larini olish yoki to'lash asosida emas) aks ettiriladi.

Ikki yoqlama yozuv usuli bilan hisob yuritish

20. Ikkiyoqlama yozuv usulida hisobni yuritish deganda shu narsa tushuniladiki, xo'jalik yurituvchi sub'yektlar ikkiyoqlama yozuv tizimi asosida buxgalteriya operatsiyalarini ro'yxatga olishni yuritishi kerak. Ikkiyoqlama yozuv shundan iboratki, bitta operatsiya bo'yicha bitta summaning o'zi buxgalteriya hisobining kamida ikkita schyotida aks ettiriladi.

Uzluksizlik

21. Xo'jalik yurituvchi sub'yekt uzluksiz ishlaydigan, ya'ni kelajakda ishlashni davom ettiradigan deb hisoblanadi. Uning o'z faoliyatini tugatish yoki faoliyat ko'lamini ancha qisqartirish niyati ham, zarurati ham yo'q deb taxmin qilinadi.

Xo‘jalik operatsiyalarini, aktivlarni va passivlarni pulda baholash

22. Moliyaviy hisobotlarda axborotlarni umumlashtirish maqsadida barcha operatsiyalar va hodisalar pulda baholanadi.

Ishonchlilik

23. Axborotda muhim xato yoki g‘arazlilik bo‘lmasa va foydalanuvchilar unga tayanishlari mumkin bo‘lsa, ishonchli hisoblanadi.

Operatsiyalar yoki hodisalarning ishonchliligi odatda boshlang‘ich hisob hujjatlari bilan tasdiqlanishi kerak.

Oldindan ko‘ra bilish (ehtiyotkorlik)

24. Qarorlar qabul qilishda oldindan ko‘ra bilish (ehtiyotkorlik) prinsipiga rioya qilish aktivlar va daromad oshirib baholanmasligi, majburiyatlar yoki xarajatlar esa kamaytirib baholanmasligi uchun noaniqlik sharoitida baho chiqarish uchun zarurdir.

Mazmunning shakldan ustunligi

25. Agar hisob hujjatlaridagi va moliyaviy hisobotdagi axborot operatsiyalar va hodisalarning mazmunini to‘g‘ri aks ettirsa, bu axborot faqat uning huquqiy shakli bilangina emas, balki mohiyati va iqtisodiy realligiga muvofiq hisobga olinishi va taqdim etilishi zarur.

Ko‘rsatkichlarning qiyosiyli

26. Moliyaviy axborot foydali va mazmunli bo‘lishi uchun, bir hisobot davridagi axborot boshqa hisobot davridagisi bilan qiyoslanadigan bo‘lishi kerak. Foydalanuvchilar xo‘jalik yurituvchi sub‘yekt tomonidan moliyaviy hisobotni tayyorlashda foydalangan hisob siyosatidan, mazkur siyosatdagi barcha

o'zgarishlardan va shunday o'zgarishlarning natijalaridan xabardor bo'lishlari kerak.

Moliyaviy hisobotning betarafliligi

27. Moliyaviy hisobotda keltiriladigan axborotlar ishonchli bo'lishi uchun g'arazlilikdan mustaqil bo'lishi kerak.

Hisobot davrida daromadlar bilan xarajatlarning muvofiqligi

28. Hisobot davridagi daromadlar va xarajatlarning muvofiqligi ushbu davrda mazkur hisobot davrida olingan daromadlarga asos bo'lgan xarajatlarni aks ettirishini bildiradi. Agar daromadlar va xarajatlarning ayrim turlari o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni aniqlash qiyin bo'lsa, xarajatlar taqsimlashning biror-bir tizimiga muvofiq tarzda bir necha hisobot davriga taqsimlab chiqiladi. Bu bir necha yilga taqsimlanadigan amortizasiya xarajatlariga ham taalluqlidir.

Aktivlar va majburiyatlarni haqiqiy baholash

29. Aktivlar va majburiyatlarni haqiqiy baholash prinsipi ularning tannarxi yoki xarid qilish qiymati baholashga asos bo'lishini nazarda tutadi.

Standartlarda nazarda tutilgan ayrim hollarda haqiqiy baholash xarid qilish qiymatidan farq qilishi mumkin.

Tushunarlilik

30. Moliyaviy hisobotlarda keltiriladigan axborotlar foydalanuvchilar uchun ochiq va tushunarli bo'lishi kerak.

Ahamiyatlilik

31. Moliyaviy axborot foydalanuvchilar qarorlar qabul qilish jarayonida ularning talablarini qanoatlantirishi va ularga operasion,

moliyaviy va xo‘jalik faoliyati hodisalariga baho berishda yordamlashishi uchun ahamiyatli bo‘lishi kerak.

Muhimlik

32. Agar axborotning kiritmaslik yoki noto‘g‘ri ko‘rsatilishi axborotdan foydalanuvchilarning moliyaviy hisobot asosida qabul qiladigan iqtisodiy qarorlariga ta’sir qilsa, bunday axborot muhim hisoblanadi. Axborotning ahamiyatliliga uning mohiyati ham, shuningdek uning qimmati (muhimligi) ham ta’sir o‘tkazishi mumkin.

Haqqoniy va beg‘araz tasavvur etish

33. Moliyaviy hisobotlar foydalanuvchilarda sub’yektning moliyaviy holati, operasiyalarning natijalari va pul mablag‘larining harakati to‘g‘risida haqqoniy va beg‘araz tasavvur hosil qilishi kerak.

Tugallanganlik

34. Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida axborot yetarlicha to‘la hajmda taqdim etilishi kerak.

Izchillik

35. Hisob siyosati bir davrdan ikkinchisiga izchillik bilan o‘tkazilishi nazarda tutiladi. Foydalanuvchilar xo‘jalik yurituvchi sub’yektning moliyaviy holatidagi o‘zgarishlar tendensiyalarini aniqlash uchun uning turli hisobot davrlaridagi moliyaviy hisobotlarini qiyoslash imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak.

O‘z vaqtidalik

36. Hisobot axborotining asossiz kechiktirilganda u o‘zining iqtisodiy ahamiyatliligini yo‘qotadi. Axborotni o‘z vaqtida

taqdim etish uchun bitimning yoki boshqa hodisaning barcha jihatlarini ma'lum bo'lgunga qadar hisobotga zarurat paydo bo'lishi mumkin, bu esa uning ishonchliligini buzadi. Boshqa tomondan, agar hisobot barcha jihatlar ma'lum bo'lgunicha kechiktirilsa, eng ishonchli axborot ham kam foyda berishi mumkin, chunki foydalanuvchilar oldiroq qaror qabul qilishga majbur bo'ladi. Ahamiyatlilik va ishonchlilik o'rtasida muvozanatga erishish maqsadida iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda foydalanuvchilarning talablarini qanday qilib yaxshiroq qanoatlantirishni hal etish kerak.

Moliyaviy hisobot elementlari

37. Moliyaviy hisobotlar moliyaviy natijalarni va boshqa xo'jalik operatsiyalarini moliyaviy hisobotlarning elementlari deb ataluvchi iqtisodiy tavsiflariga muvofiq alohida moddalarga guruhlab aks ettiradi. Aktivlar, xususiy kapital va majburiyatlar buxgalteriya balansida xo'jalik yurituvchi sub'yektning moliyaviy natijalarini aniqlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan elementlar hisoblanadi. Daromadlar va xarajatlar faoliyat natijalari to'g'risidagi hisobotda xo'jalik yurituvchi sub'yektning ko'rsatkichlarini aniqlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan elementlar hisoblanadi. Pul mablag'larining harakati to'g'risidagi hisobot faoliyat natijalari elementlarini va buxgalteriya balansi elementlaridagi o'zgarishlarni aks ettiradi.

38. Moliyaviy holatni aniqlash bilan bevosita bog'liq elementlar bo'lib quyidagilar hisoblanadi: aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, rezervlar, daromadlar va xarajatlar. Ular quyidagi tarzda aniqlanadi:

38.1. Aktivlar — sub'yekt nazorat qiladigan, kelgusida ulardan daromad olish maqsadida avvalgi faoliyat natijasida olingan iqtisodiy resurslardir.

38.2. Majburiyatlar — shaxsning (qarzdorning) boshqa shaxs (kreditor) foydasiga muayyan harakat amalga oshirish, masalan, mol-mulkni topshirish, ishni bajarish, pul to'lash va

boshqalar yoxud muayyan harakatdan tiyilib turish majburiyatidir, kreditor esa qarzdordan o'z majburiyatlarini bajarishini talab qilishga haqlidir;

38.3. Xususiy kapital — sub'yektning majburiyatlarni chegirib tashlagandan keyingi aktivlaridir;

38.4. Rezervlar — kelgusida muayyan xarajatlarga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan xususiy kapitalning bir qismidir;

38.5. Daromadlar — hisobot davrida aktivlarning ko'payishi yoxud majburiyatlarning kamayishidir;

38.6. Xarajatlar — hisobot davrida aktivlarning kamayishi yoxud majburiyatlarning ko'payishidir;

38.7. Moliyaviy natijalar — xo'jalik yurituvchi sub'yektning foyda yoki zarar shaklida ifodalangan faoliyatining yakuniy iqtisodiy yakunidir.

Aktivlar

39. Aktivlar — xo'jalik sub'yektining qiymat bahosiga ega bo'lgan moddiy, jumladan, pul mablag'lari va debitorlik qarzlari va nomoddiy mulkidir.

Aktivlarda aks ettirilgan kelgusidagi iqtisodiy foyda, xo'jalik yurituvchi sub'yektning pul mablag'lari oqimiga potensial, bevosita va bilvosita qo'shiladigan ulushdir.

Bu ulush xo'jalik yurituvchi sub'yekt asosiy faoliyatining bir qismi sifatida yuzaga kelishi mumkin.

40. Xo'jalik yurituvchi sub'yektning aktivlari avvalgi bitimlar va boshqa hodisalarning natijasidir. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar odatda aktivlarni xarid qilib yoki ishlab chiqarib ularga ega bo'ladilar, biroq, boshqa bitimlar yoki hodisalar aktivlarni ko'paytirishga imkon beradi. Masalan, xo'jalik yurituvchi sub'yekt hukumatdan olgan ko'chmas mulk. Kelgusida kutiladigan bitimlar va boshqa voqealar o'zidan o'zi aktivlarning paydo bo'lishiga olib kelmaydi.

41. Xo‘jalik yurituvchi sub’yekt aktivlaridan mulkni boshqarish, tovar-moddiy zaxiralar ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko‘rsatilishi uchun foydalanadi.

42. Aktivlarda aks ettirilgan kelgusidagi iqtisodiy naf xo‘jalik yurituvchi sub’yekt tomonidan har xil yo‘llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Masalan, aktivdan:

42. 1. Tovar-moddiy zaxiralar ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatishda alohida yoki boshqa aktivlar bilan birgalikda foydalanilishi;

42.2. Boshqa aktivlarga almashtirilishi;

42.3. Majburiyatlarni bajarish uchun foydalanilishi;

42.4. Xo‘jalik yurituvchi sub’yektning egalari o‘rtasida taqsimlanishi mumkin.

43. Aktivlar binolar, inshootlar va uskunalar singari fizik shaklga ega. Biroq, fizik shakl aktivning mavjud bo‘lishi uchun zarur emas. Masalan, patentlar va mualliflik huquqlari aktiv hisoblanadi, agar xo‘jalik yurituvchi sub’yekt kelgusida ulardan foydalanishdan iqtisodiy naf olishni kutayotgan bo‘lsa.

44. Aktivlar, masalan, debitorlik qarzlari va mulk yuridik huquqlar, shu jumladan egalik huquqi bilan bog‘liq. Aktiv mavjudligini aniqlashda, egalik huquqi asosiy hisoblanmaydi. Masalan, ijaraga olinadigan mulk aktiv hisoblanadi, agar xo‘jalik yurituvchi sub’yekt ana shu mulkdan olinishi kerak bo‘lgan foydani nazorat qilsa.

45. Xarajatlarni amalga oshirish bilan aktivlarni hosil qilish o‘rtasida uzviy aloqa mavjud, ammo bu jarayonlar hamma vaqt ham vaqti bo‘yicha to‘g‘ri kelmaydi. Xo‘jalik yurituvchi sub’yekt tomonidan amalga oshirilgan xarajatlar kelgusi iqtisodiy foyda izlanganidan dalolat beradi, lekin aktivlar olinganini uzil-kesil tasdiqlamaydi. Binobarin, xarajatlarning mavjud emasligi ob’yektni aktiv deb hisoblash uchun asos bo‘lmaydi. Masalan, xo‘jalik yurituvchi sub’yektga tekinga berilgan ob’yektlar aktivlarni ta’riflashga mos keladi.

Majburiyatlar

46. Majburiyatning asosiy tavsifi bo‘lib xo‘jalik yurituvchi sub’yekt boshqa yuridik va jismoniy shaxslar oldida joriy mas’uliyatli ekanligi hisoblanadi.

Majburiyatlar ustavning yoki shartnomaning talablari natijasi sifatida kuchga kirishi mumkin. Masalan, olingan tovar-moddiy zaxiralar va xizmatlar uchun to‘lanadigan summalar. Majburiyatlar odatiy tadbirkorlik ishi jarayonida, yaxshi munosabatlarni saqlab turish yoki xolisona tarzda ish ko‘rishda ham yuzaga keladi. Masalan, agar xo‘jalik yurituvchi sub’yekt kafolat muddati tugaganidan so‘ng o‘z mahsulotidagi kamchiliklarni tuzatish to‘g‘risida qaror qabul qilsa, shu bo‘yicha qilingan xarajatlar ham majburiyatlar deb hisoblanadi.

47. Hozirgi majburiyat bilan kelgusi majburiyat o‘rtasida chegara bo‘lishi kerak. Xo‘jalik yurituvchi sub’yekt rahbarining kelgusida aktivlarni sotib olish haqida qabul qilgan qarori majburiyat paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmaydi. Majburiyat odatda aktiv olinganda yoki xo‘jalik yurituvchi sub’yekt aktivni sotib olish to‘g‘risida bitimga kirishgandagina paydo bo‘ladi.

48. Tegishli majburiyatni bajarish odatda boshqa tarafning e’tirozlarini qanoatlantirish uchun iqtisodiy foydani ifodalovchi xo‘jalik yurituvchi sub’yekt resurslarini o‘ziga jalb etadi. Majburiyatlarning bajarilishi har xil usullarda (qonun hujjatlarida ko‘zda tutilgan hollardan tashqari) amalga oshiriladi:

48.1. Haq to‘lash bilan;

48.2. Boshqa aktivlarni berish bilan;

48.3. Xizmatlarni ko‘rsatish bilan;

48.4. Ushbu majburiyatni boshqasi bilan almashtirish orqali;

48.5. Majburiyatlarni aksiyalarga almashtirish orqali.

Majburiyat, kreditor o‘z huquqlaridan bosh tortgan hollarda yoki kreditor ana shu huquqlaridan mahrum bo‘lganida, bajarilgan deb hisoblanishi mumkin.

49. Majburiyatlar avvalgi bitimlar yoki o'tgan hodisalarning natijasi hisoblanadi. Masalan, tovar-moddiy zaxiralarni xarid qilish va xizmatlarni olish bilan to'lanishi kerak bo'lgan (agar ular ilgari yoki yetkazib berilganda to'lanmagan bo'lsa) schyotlar ham olinadi.

Xususiy kapital

50. Xususiy kapital ustav, qo'shilgan, rezerv kapitalidan va taqsimlanmagan foydadan iborat bo'ladi.

Zarur hollarda ustav, qo'shilgan, rezerv kapitali analitik kesimda hisobga olinishi mumkin.

51. Buxgalteriya balansidagi xususiy kapitalning miqdori aktivlar va majburiyatlar qiymatini baholashga bog'liqdir.

Rezervlar

52. Xo'jalik yurituvchi sub'yektni va kreditorlarni zararlarning oqibatlaridan qo'shimcha himoya qilishni ta'minlash uchun rezevlarni tashkil etish zarur. Rezervlarni shakllanishi va miqdori haqidagi axborot qarorlar qabul qilishda foydalanuvchilar uchun ahamiyatli hisoblanadi. Rezervlarni tashkil etish qonun hujjatlarida yoki xo'jalik yurituvchi sub'yektning ustavida (soliq qonun hujjatlarini buzmaganda) nazarda tutiladi.

Daromadlar

53. Yalpi daromad xo'jalik yurituvchi sub'yektning asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyatidan olingan daromadlarini o'z ichiga oladi. Asosiy faoliyatdan daromad mahsulot, ishlar, xizmatlar, tovar-moddiy zaxiralar, boshqa aktivlarni realizatsiyasidan, shuningdek mukofotlar, foizlar va dividendlar, gonorarlar va xo'jalik yurituvchi sub'yektning asosiy faoliyatiga kelib chiqib renta ko'rinishida olinishi mumkin.

54. Xo‘jalik yurituvchi sub’yekt asosiy bo‘lmagan faoliyat natijasida oladigan daromadlar daromadni aniqlashga mos keladigan moddalarni o‘z ichiga oladi va konseptual asosning alohida tarkibiy elementi deb hisoblanmaydi.

55. Asosiy bo‘lmagan faoliyat natijasida yuzaga keladigan daromadlarga misol bo‘lib birjada aylanadigan qimmatli qog‘ozlarni qayta baholash va boshqalar xizmat qilishi mumkin. Bunday daromadlar, agar moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda tan olinsa, alohida ko‘rsatiladi, chunki iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda ular haqidagi axborot foydali bo‘lishi mumkin.

56. Soliqqa tortiladigan daromad (zarar) — soliq qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan hisobot davridagi daromad (zarar) summasidir.

Xarajatlar

57. Xarajatlar atamasi mulkni boshqarish, ishlab chiqarish, mahsulotlarni sotish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko‘rsatish va zararlar bilan bog‘liq xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Ular odatda pul mablag‘lari, moddiy zaxiralar, inshootlar, uskunalar va boshqalar singari aktivlarning chiqishi yoki ulardan foydalanilishi shaklida bo‘ladi.

58. Zararlar iqtisodiy foydaning kamayganligini bildiradi va o‘z tabiatiga ko‘ra boshqa xarajatlardan farq qilmaydi va konseptual asosning alohida elementi sifatida qaralmaydi.

59. Zararlar boshqa aktivlarni sotishda yoki tabiiy ofatlar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bunday zararlar moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda ko‘rsatiladigan bo‘lsa, ular haqidagi axborot iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda foydali bo‘lishi mumkin va shuning uchun ham ular alohida ko‘rsatiladi.

Moliyaviy natijalar

60. Daromadlar va xarajatlarning moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotda qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotni taqdim etish maqsadida faoliyat turlarini chegaralash yo'li bilan ko'rsatilishi mumkin. Masalan, xo'jalik yurituvchi sub'yektning odatdagi faoliyati davomida va faoliyat jarayonidagi favqulodda holatlarda yuzaga keladigan daromadlar va xarajatlarning moddalari o'rtasidagi chegara umumiy qabul qilingan amaliyot hisoblanadi. Bunday chegaralash xo'jalik yurituvchi sub'yektning kelgusida pul mablag'larini ko'paytirish qobiliyatiga baho berishda ahamiyatli bo'lgan moddalarning manbalari asosida o'tkaziladi. Moddalarni chegaralashda xo'jalik yurituvchi sub'yektning tabiati va uning faoliyati bilan hisoblashish kerak. Bitta xo'jalik yurituvchi sub'yektning odatdagi faoliyat natijasida paydo bo'ladigan moddalar boshqa sub'yektga nisbatan favqulodda bo'ladigan moddalar bo'lishi mumkin.

61. Daromadlar va xarajatlarning moddalari o'rtasidagi chegara hamda ularning har xil kombinatsiyalari ham xo'jalik yurituvchi sub'yektning ishlari natijalarini ko'rsatish imkoniyatini beradi. Bunday bo'limlar har xil moddalarni o'z ichiga oladi. Masalan, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot soliqqa tortilgungacha va undan keyingi moliyaviy-xo'jalik faoliyatidan daromadni ko'rsatadi.

62. Xususiy kapitalga egalarining ulushlari daromad hisoblanmaydi; xususiy kapitalning egalari o'rtasida taqsimlanishi xarajat hisoblanmaydi.

Daromadlar va xarajatlarni ta'rifi ularning asosiy farq qiluvchi jihatlarini yoritib beradi, lekin ularni moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotda tan olishdan oldin javob berishi lozim bo'lgan mezonlarni aniqlashtirmaydi.

Moliyaviy hisobotlarning elementlarini aks ettirish

63. Aks ettirish — buxgalteriya balansi yoki moliyaviy natijalari to'g'risidagi hisobotga elementlar ta'rifiga javob beruvchi va ularda aks ettirilishi lozim bo'lgan moddalarning kiritish jarayonidir.

Aks ettirish jarayoni moddaning bayonini ham, uning puldagi ifodasini ham, shuningdek yushbu moddaning buxgalteriya balansiga yoki moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotga kiritilishini o'z ichiga oladi.

64. Moddaning mezonga muvofiqligini aniqlash uchun va aks ettirish uchun uni tasniflashda ahamiyatlilik va qiyosiylik prinsiplariga e'tiborni qaratish kerak.

Elementlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ta'rif va mezonlarga javob beradigan modda alohida jihatni aks ettirishini anglatadi. Masalan, aktivning aks ettirilishi o'z-o'zidan daromad yoki majburiyatning boshqa elementini aks ettirishni talab qiladi.

Aktivni aks ettirish

65. Ushbu aktivdan foydalanish natijasida xo'jalik yurituvchi sub'yektga kelgusi iqtisodiy foyda tushish ehtimoli mavjud bo'lganida ushbu aktiv buxgalteriya balansida aks ettiriladi va aktiv aniq ifodalanadigan chiqimlar yoki qiymatni o'z ichiga oladi.

Majburiyatlarni aks ettirish

66. Majburiyatlar o'zida iqtisodiy foydani ifodalovchi resurslar chiqimi ehtimoli mavjud bo'lganida buxgalteriya balansida tan olinadi, shuningdek ular majburiyatlarni qabul qilish natijasi hisoblanadi.

Daromadni aks ettirish

67. Aktivlarning ko‘payishi va majburiyatlarning kamayishi bilan bog‘liq kelgusi iqtisodiy foydaning o‘lchangan ko‘payishi paydo bo‘lganda, daromad moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda aks ettiriladi. Bu esa daromadni aks ettirish aktivlarning ko‘payishi va majburiyatlarning kamayishini aks ettirish bilan bir vaqtda yuzaga kelishini anglatadi (masalan, tovarlar va xizmatlarni sotishda yuzaga keladigan aktivlardagi sof ko‘payish yoki kreditor qarzdin voz kechishi natijasida majburiyatlarning kamayishi).

Xarajatlarni aks ettirish

68. Xarajat aktivlarning kamayishi va majburiyatlarning ko‘payishi bilan bog‘liq kelgusi iqtisodiy fondining o‘lchangan kamayishi paydo bo‘lganda moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda aks ettiriladi va bu ishonchli tarzda aniqlanishi mumkin. Bu esa xarajatlarni aks ettirish majburiyatlardagi ko‘payish yoki aktivlarning kamayishini aks ettirish bilan bir vaqtda yuzaga kelishini anglatadi.

Moliyaviy hisobotlardagi elementlarni baholash

69. Baholash — aktivlar va majburiyatlar tan olinadigan va moliyaviy hisobotlarda qayd etiladigan pul o‘lchovining usulidir.

70. Moliyaviy hisobotlarda baholashning quyidagi usullaridan foydalaniladi:

70.1. Boshlang‘ich qiymat. Aktivlar xarid qilish vaqtida erishilgan tomonlarning o‘zaro kelishuviga ko‘ra belgilangan joriy qiymati bo‘yicha aks ettiriladi. Majburiyatlar majburiyatni bajargunga qadar to‘lanadigan pul mablag‘lari summasi bo‘yicha majburiyatlarga almashib olingan mablag‘lar summasida aks ettiriladi.

70.2. Joriy qiymat. Aktivlar ana shu yoki shunga o'xshash aktiv endigina xarid qilingan bo'lgandagi holatda to'lanishi kerak bo'lgan pul mablag'lari summasi bo'yicha hisobotda aks ettiriladi. Majburiyatlar majburiyatni to'lash uchun talab etiladigan pul mablag'larining diskontlanmagan summasida aks ettiriladi.

70.3. Sotish qiymati. Aktivlar sotishdan olinishi mumkin bo'lgan pul mablag'lari summasi bo'yicha aks ettiriladi. Majburiyatlar ularni to'lash qiymati bo'yicha aks ettiriladi, bunday qiymat esa majburiyatlarni to'lash uchun talab etiladigan pul mablag'larining diskontlanmagan summasidir.

70.4. Diskontlangan qiymat. Aktivlar xo'jalik yurituvchi sub'yektning normal faoliyati davomida aktivlarni ko'paytirishi lozim bo'lgan kelgusi pul mablag'lari tushumining diskontlangan qiymati bo'lgan joriy qiymat bo'yicha aks ettiriladi.

Majburiyatlar kelgusida o'tkaziladigan pul mablag'larining diskontlangan qiymatidan iborat bo'lgan, xo'jalik yurituvchi sub'yektning oddiy faoliyati davomida majburiyatlarni to'lash uchun foydalanilishi mumkin bo'lgan joriy qiymat bo'yicha aks ettiriladi.

70.5. Balans qiymati — hisobot sanasida buxgalteriya balansida aktivlar va majburiyatlarni aks ettirish qiymatidir.

71. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda boshlang'ich qiymatni baholash uchun asos qilib oladilar. Undan odatda baholashning boshqa asosiy tushunchalari bilan birgalikda foydalaniladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2016 yil 5 sentyabrdagi 65-son (ro'yxat raqami 475-1, 2016 yil 9 sentyabr) buyrug'i bilan kiritilgan o'zgartirishlar bilan.